

Datum van inontvangstneming : 14/07/2025

Zaak C-329/25

Verzoek om een prejudiciële beslissing

Datum van indiening:

14 mei 2025

Verwijzende rechter:

Københavns Byret (Denemarken)

Datum van de verwijzingsbeslissing:

14 mei 2025

Verzoekende partij:

SAS AB

Verwerende partij:

Koninkrijk Denemarken

**KØBENHAVNS BYRET (rechter in eerste aanleg Kopenhagen,
Denemarken)**

BESCHIKKING

van 14 mei 2025

[...] SAS AB

[...] tegen

Koninkrijk Denemarken

[...] Interveniente ter ondersteuning van de conclusies van SAS AB:

SAS GUC Entity S.à.r.l.

[...]

Inleiding

- 1 Krachtens artikel 267, tweede alinea, van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (hierna: „VWEU”) heeft de Københavns Byret (rechter in eerste aanleg Kopenhagen, Denemarken), na partijen te hebben gehoord, besloten het Hof van Justitie van de Europese Unie (hierna: „Hof”) te verzoeken om een prejudiciële beslissing over de vraag of artikel 108, lid 3, VWEU in omstandigheden als die van het hoofdgeding de begunstigde van de steun verplicht om zogenoemde „onrechtmatigheidsrente” te betalen voor de periode vanaf de betaling van de steun tot aan de vaststelling van het nieuwe verenigbaarheidsbesluit van de Commissie, en zo ja, welke eisen stelt artikel 108, lid 3, VWEU dan aan de uitvoering en de berekening van een dergelijke vordering van onrechtmatigheidsrente?

Het geschil

- 2 Het geschil in het hoofdgeding betreft de vraag of SAS AB (hierna: „SAS”) op grond van artikel 108, lid 3, VWEU gedurende de periode van 26 oktober 2020 tot en met 29 november 2023, toen SAS zonder geldige goedkeuring van de Commissie over staatssteun beschikte, de verplichting heeft om rente over staatssteun te betalen voor zover het Gerecht krachtens het arrest van 10 mei 2023, in de zaak Ryanair/Commissie, (T-238/21, EU:T:2023:247; hierna: „arrest van het Gerecht”), het besluit van de Commissie van 17 augustus 2020 in zaak SA.57543 – Denemarken – COVID-19-herkapitalisatie van SAS, waarbij de Commissie de steun had goedgekeurd, nietig heeft verklaard en voor zover de Commissie op 29 november 2023 een nieuw besluit tot goedkeuring van de steun heeft vastgesteld, zoals hieronder beschreven.
- 3 Het geding heeft verder, indien een dergelijke verplichting bestaat, betrekking op de wijze waarop en overeenkomstig welk recht van welke lidstaat een vordering van onrechtmatigheidsrente moet worden berekend.

Feiten van het geding

- 4 SAS heeft aanzienlijke verliezen geleden toen tijdens de COVID-19-uitbraak voor bijna alle landen zeer verstrekkende reisbeperkingen werden ingevoerd, waardoor het luchtvervoer van passagiers gedurende een periode bijna was verdwenen. SAS stelt dat dit in de praktijk betekende dat het aantal passagiers van SAS in maart 2020 met 59,7 % en in april 2020 met 96 % was gedaald ten opzichte van de overeenkomstige periode in 2019.
- 5 Op 11 augustus 2020 hebben de Deense Staat en de Zweedse Staat als onderdeel van de aan SAS toegekende compensatie voor verliezen vanwege de aanhoudende reisbeperkingen [bij de Europese Commissie] een steunmaatregel ten gunste van SAS aangemeld krachtens artikel 108, lid 3, VWEU. Die steunmaatregel bestond uit een herkapitalisatiepakket dat twee belangrijke herkapitalisatie-instrumenten

voor SAS omvatte: (1) inschrijving op hybride staatsobligaties en (2) inschrijving op nieuwe aandelen.

- 6 Op 17 augustus 2020 heeft de Commissie de herkapitalisatie van SAS door Denemarken en Zweden als staatssteun goedgekeurd die verenigbaar is met de interne markt (besluit SA.57543 – Denemarken en SA.58342 – Zweden – COVID-19-herkapitalisatie van SAS, PB 2021, C 50, blz. 1) overeenkomstig artikel 107, lid 3, VWEU en de tijdelijke kaderregeling van de Commissie inzake staatssteun ter ondersteuning van de economie vanwege de COVID-19-uitbraak (PB 2020, C 91 I, blz. 1, zoals gewijzigd; hierna: „tijdelijke kaderregeling”). De steun werd vervolgens in de periode van 26 tot en met 30 oktober 2020 aan SAS uitbetaald.
- 7 Het hoofdgeding heeft betrekking op de procedure rond en na dit besluit.

Nietigverklaring van het oorspronkelijke besluit

- 8 Op 4 mei 2021 heeft Ryanair DAC (hierna: „Ryanair”) bij het Gerecht een zaak aanhangig gemaakt tegen de goedkeuring van de staatssteun door de Commissie, en verzocht om nietigverklaring van het besluit van de Commissie.
- 9 Het Gerecht heeft met zijn arrest de goedkeuring van de Commissie nietig verklaard door in punt 81 van dat arrest te oordelen dat de Commissie overeenkomstig de tijdelijke kaderregeling niet had vereist dat voor de eigenvermogensinstrumenten een verhogingsmechanisme werd opgenomen. Volgens punt 61 van de tijdelijke kaderregeling (ingevoerd bij PB 2020, C 164, blz. 3) moet een verhogingsmechanisme in beginsel een betaling in twee tranches aan de staten omvatten indien de betrokken eigenvermogensinstrumenten niet tot bepaalde niveaus zijn teruggebracht, en aldus de staten ertoe aanzetten de herkapitalisatiesteun af te bouwen.
- 10 Het Gerecht heeft geoordeeld dat de hybride staatsobligaties in overeenstemming waren met de tijdelijke kaderregeling, maar verklaarde het besluit in zijn geheel nietig omdat het zijns inziens niet mogelijk was de eigenvermogensinstrumenten te scheiden van de rest van het besluit. Tegen dit arrest is geen hogere voorziening bij het Hof ingesteld.
- 11 Het ministerie van Financiën wijst erop dat ter terechtzitting de Deense Staat het Gerecht heeft verzocht om de tijdelijke gevolgen van het arrest te beperken indien het besluit van de Commissie nietig werd verklaard. Het Gerecht lijkt zich in het arrest echter niet over dit verzoek te hebben uitgesproken, zodat het besluit met de gebruikelijke werking ex tunc nietig werd verklaard toen het arrest op 10 mei 2023 werd gewezen.

Opening van een formele onderzoeksprocedure en vaststelling van een nieuw besluit

- 12 De nietigverklaring van het oorspronkelijke besluit was voor de Commissie aanleiding om op 4 juli 2023 een formele onderzoeksprocedure in te leiden met betrekking tot de herkapitalisatie van SAS (staatsteun SA.57543 en SA.58342 (2020/NN) (ex 2020/N), Denemarken en Zweden – COVID-19: herkapitalisatie van SAS AB (PB 2023, C 250, blz. 8). Volgens de verstrekte informatie heeft SAS in dit verband opmerkingen bij de Commissie ingediend en een verhogingsmechanisme voorgesteld dat zou kunnen worden ingevoerd om aan de kritiek van het Gerecht tegemoet te komen.
- 13 Op 29 november 2023 heeft de Commissie de herkapitalisatie van SAS opnieuw goedgekeurd bij besluit (EU) 2024/2549 betreffende de steunmaatregelen SA.57543 en SA.58342 (2020/NN) (ex 2020/N) die het Koninkrijk Denemarken en het Koninkrijk Zweden ten gunste van Scandinavian Airlines System AB ten uitvoer hadden gelegd (gepubliceerd op 1 oktober 2024 in PB 2024, bijlage L, blz. 1). Het nieuwe besluit van de Commissie is onderworpen aan de invoering van een verhogingsmechanisme in de zin van artikel 2 van dat besluit.
- 14 Het verhogingsmechanisme voorziet erin dat de vergoeding voor de door staten gehouden aandelen oploopt door de uitgifte van aanvullende kapitaalinstrumenten indien de staten de aandelen niet verkopen. Op 26 oktober 2024, vier jaar na de betaling van de steun, treedt de eerste fase van het mechanisme in werking, indien de staten op dat moment niet ten minste 40 % van de bij de toekenning van de steun verworven aandelen hebben verkocht. De tweede fase wordt ingeleid op 26 oktober 2026, zes jaar na de betaling van de steun, indien de staten op dat moment niet het volledige bij de toekenning van de steun verworven aandelenbezit hebben verkocht.
- 15 Partijen hebben gesteld dat tijdens de buitengewone algemene vergadering van SAS op 10 januari 2024 het verhogingsmechanisme is vastgesteld.
- 16 Op 9 juli 2024 keurde de Commissie een wijziging van het besluit van 29 november 2023 goed (SA.114648/SA.114657 (2024/N) – Zweden – Denemarken – wijziging van SA.57543 en SA.58342 (2020/NN) (ex 2020/N), ten uitvoer gelegd door het Koninkrijk Denemarken en het Koninkrijk Zweden ten gunste van Scandinavian Airlines System AB), waarbij de Commissie (1) het bovengenoemde verhogingsmechanisme en (2) de maatregelen ter beperking van de concurrentievervalsing van de steun, die waren vastgelegd in de tijdelijke kaderregeling, heeft herroepen. Deze wijziging is uitgevoerd na de goedkeuring van de Commissie betreffende de deelname van de Deense Staat en de Zweedse Staat aan de herstructurering van SAS, zoals nader toegelicht in punt 25 hieronder. Het besluit van 9 juli 2024 is nog niet gepubliceerd in het Publicatieblad.
- 17 Volgens de verstrekte informatie heeft Ryanair op 27 december 2024 een nieuwe zaak tegen de Commissie aanhangig gemaakt, waarbij nietigverklaring van het

besluit van de Commissie van 29 november 2023 (geregistreerd als zaak T-687/24) werd verzocht.

SAS Forward

- 18 De directie van SAS heeft in februari 2022 onder de naam „*SAS Forward*” een transformatie- en kapitalisatieplan gelanceerd, aangezien SAS volgens partijen na COVID-19 nog steeds structureel voor een uitdaging stond wegens permanente veranderingen in de reisschema’s. Volgens dit plan moest SAS in de periode tussen 2019 en 2026 haar schuld jaarlijks met 7,5 miljard SEK verminderen, een aantal producten, netwerken en de vlootformatie heroverwegen, ten minste voor 9,5 miljard SEK nieuw eigen vermogen aantrekken en 20 miljard SEK aan schuld verminderen of in aandelenkapitaal omzetten, met inbegrip van de eerder van Denemarken en Zweden (en Noorwegen) ontvangen staatssteun.
- 19 Op 5 juli 2022 heeft SAS bij de Bankruptcy Court voor het zuidelijke district van New York (faillissementsrechtbank New York, Verenigde Staten) een herstructureringsprocedure (een zogenoemde „Chapter 11”-procedure”) opgestart om SAS Forward ten uitvoer te brengen.
- 20 Een „Chapter 11”-procedure is een Amerikaans juridisch instrument voor de financiële herstructurering van een onderneming die in meerdere rechtsgebieden actief is en onder toezicht van een federale rechtbank in de Verenigde Staten wordt uitgevoerd. Het doel van een „Chapter 11”-procedure is de vaststelling van een reorganisatieplan, eventueel een liquidatieplan, dat voorziet in een nieuwe kapitaalstructuur, een vermindering van de schuld en nieuwe kapitaalinvesteringen ter financiering van de onderneming bij terugtrekking uit de „Chapter 11”-procedure.
- 21 Op 6 april 2023 heeft SAS als onderdeel van het SAS Forward plan een procedure opgestart om nieuw eigen vermogen aan te trekken door meer dan 200 potentiële investeerders te benaderen. Op 3 oktober 2023 heeft SAS aangekondigd Castl lake L.P., Air France KLM S.A. en Lind Invest ApS (hierna: „consortium”) samen met de Deense Staat te hebben geselecteerd als winnende bidders van de procedure. Tegen deze achtergrond is op 4 november 2023 tussen SAS, het consortium en de Deense Staat een investeringsovereenkomst ondertekend.
- 22 Op 19 maart 2024 werd het herstructureringsplan van SAS door een aantal crediteuren van SAS goedgekeurd en bevestigd door de Amerikaanse rechtbank van New York. Aangezien niet alle crediteuren de Amerikaanse „Chapter 11”-procedure erkennen, was de afronding van de „Chapter 11”-procedure een eerste vereiste voor de tenuitvoerlegging van een Zweeds herstructureringsproces, naast een aantal wettelijke goedkeuringen, waaronder de goedkeuring van staatssteun.
- 23 Op 27 maart 2024 begon SAS met een Zweedse herstructurering op basis van hetzelfde plan als het plan dat in het kader van de „Chapter 11”-procedure was goedgekeurd en bevestigd, en op 10 juni 2024 heeft SAS het Zweedse

herstructureringsplan voorgelegd aan de Stockholmse tingsrätt (rechter in eerste aanleg Stockholm, Zweden).

- 24 Op 27 juni 2024 heeft de EFTA Surveillance Authority (hierna: „ESA”) besluit nr. 094/24/COL tot goedkeuring van de participatie van Noorwegen aan de herstructurering van SAS vastgesteld, op grond dat deze participatie niet werd geacht staatssteun te vormen.
- 25 Op 28 juni 2024 heeft de Commissie de participatie van Denemarken en Zweden aan de herstructurering van SAS goedgekeurd als verenigbare staatssteun overeenkomstig artikel 107, lid 3, VWEU goed (SA.110687/SA.110688 – (2024/N) – Zweden – Denemarken – Herstructurering van SAS Group; PB 2024, C 5574, blz. 1).
- 26 Op 12 juli 2024 heeft de rechter in eerste aanleg Stockholm een hoorzitting gehouden betreffende de stemming van de crediteuren over het plan en op 19 juli 2024 heeft de rechter in eerste aanleg Stockholm het herstructureringsplan van SAS goedgekeurd. Het besluit, en dus het plan, heeft op 9 augustus 2024, bij het verstrijken van de beroepstermijn, het gezag van gewijsde verkregen.
- 27 Op 28 augustus 2024 heeft SAS de „Chapter 11”-procedure en het Zweedse herstructureringsproces afgerond.
- 28 Volgens de verstrekte informatie heeft Ryanair op 13 december 2024 een zaak bij het Gerecht aanhangig gemaakt en om nietigverklaring van het besluit van de Commissie van 28 juni 2024 (geregistreerd als zaak T-649/24) verzocht.

Het deponeren van financiële middelen voor de betaling van een eventuele vordering van onrechtmatigheidsrente

- 29 Partijen in het hoofdgeding stellen dat in het kader van de onderhandelingen over de investeringsovereenkomst tussen SAS, het consortium en de Deense Staat twijfels zijn geuit over de vraag of SAS verplicht kon worden om aan Denemarken en Zweden onrechtmatigheidsrente te betalen als gevolg van de nietigverklaring door het Gerecht van de eerste goedkeuring door de Commissie van de aan SAS verleende herkapitalisatiesteun en, in voorkomend geval, over de omvang van een dergelijke vordering. Deze twijfel werd versterkt door de Zweedse bepaling van § 4 van lag (2013:388) om tillämpning av Europeiska unionens statsstödsregler (Zweedse wet (2013:388) betreffende de toepassing van de staatssteunregels van de Unie), waarvan de bewoordingen in punt 36 hieronder zijn weergegeven. Voor het consortium, dat voornemens was om SAS nieuwe financiële injecties te geven, en voor SAS was het van essentieel belang het risico af te dekken dat de nieuwe investering geheel of gedeeltelijk verloren zou gaan als gevolg van een eventuele vordering van onrechtmatigheidsrente, aangezien de uitvoering van het reconstructieplan afhankelijk was van de investering. Tegelijkertijd compliceerde de eventuele vordering de afronding van een

definitieve reconstructieovereenkomst om de bestaande schuldenlast van SAS te verminderen.

- 30 In het licht van het risico dat SAS zou kunnen worden verplicht om een aanzienlijke onrechtmatigheidsrente te betalen, heeft het consortium in de investeringsovereenkomst geëist dat een bedrag aan financiële middelen van SAS, dat anders als dividend zou worden uitgekeerd aan de niet door een zekerheid gedekte schuldeisers (gewone/ongedekte crediteuren) van SAS, zou worden gewaarborgd. In de daaropvolgende onderhandelingen in verband met de „Chapter 11”-procedure werd uiteindelijk vastgesteld dat de waarborgsom ongeveer 2,2 miljard SEK moest bedragen. Deze financiële middelen werden als waarborgsom bij SAS GUC Entity s.à.r.l. (hierna: „SAS GUC Entity”) ondergebracht, een in Luxemburg gevestigde rechtspersoon die is opgericht om de financiële middelen te beheren en de belangen van de concurrente crediteuren te beschermen. Het financiële risico, indien een dergelijke vordering wordt vastgesteld, rust dan op de concurrente crediteuren, vertegenwoordigd door SAS GUC Entity. Het doel van de waarborgsom is volgens de verstrekte informatie om ervoor te zorgen dat, zodra de reconstructie van SAS is uitgevoerd, de waarborgsom door de onderneming kan worden gebruikt om een eventuele vordering tot betaling van onrechtmatigheidsrente aan de Zweedse en Deense Staat te betalen, indien een dergelijke vordering ontstaat.
- 31 Partijen hebben gesteld dat de voorwaarden van de waarborgsom regelen, in geval van een definitieve uitspraak waarbij wordt vastgesteld dat er sprake is van een vordering van onrechtmatigheidsrente, of in geval van een schikking, dat de financiële middelen moeten worden aangewend voor de betaling door SAS aan de respectievelijke lidstaten. Indien door een uitspraak wordt vastgesteld dat er geen sprake is van een vordering of dat een lager bedrag dan de waarborgsom moet worden betaald, dan zal de waarborgsom, of het resterende bedrag na de betaling van een vordering aan de concurrente crediteuren worden uitbetaald. Indien de vordering van onrechtmatigheidsrente niet vast komt te staan of indien de vordering niet wordt ingeroepen, dan worden de financiële middelen na een periode van 10 jaar (vervaldatum per 31 december 2033) aan de concurrente crediteuren uitbetaald, en indien een deel van de onrechtmatigheidsvordering niet door de waarborgsom kan worden gedekt, dan moet SAS het verschil zelf bijbetalen.
- 32 Partijen hebben voorts gesteld dat een voorwaarde voor de aanvaarding van het herstructureringsplan door de concurrente crediteuren in het kader van de „Chapter 11”-procedure was dat SAS zich ertoe verbond te werken aan een doeltreffende afwikkeling van de waarborgsom, onder meer door gerechtelijke procedures tegen de Deense Staat en de Zweedse Staat te voeren om vast te stellen of er sprake was van een vordering van onrechtmatigheidsrente, en, in voorkomend geval, wat dat bedrag ervan is, hetgeen de achtergrond van het hoofdgeding vormt. Tegen die achtergrond werd, als onderdeel van het opzetten van de waarborgstructuur, aan SAS GUC Entity bepaalde rechten verleend zoals

toegang tot de processtukken van SAS om ervoor te zorgen dat SAS haar verplichting naleeft om tot een doeltreffende regeling te komen.

- 33 SAS GUC Entity is toegelaten tot interventie als niet-betwistende partij in deze zaak ter ondersteuning van de conclusies van SAS.

Gerechtelijke procedure tegen de Zweedse Staat

- 34 Partijen stellen dat SAS op 19 november 2024 een parallelle procedure tegen de Zweedse Staat heeft ingesteld bij de Justitiekanslern (bureau van de kanselier van justitie), waarin SAS betoogt dat er geen rentevordering bestaat op grond van de relevante bepaling van Zweeds recht (aangehaald in punt 36 hieronder) en dat, indien er wel sprake is van een dergelijke vordering, deze moet worden berekend volgens de methode zoals uiteengezet in die bepaling van Zweeds recht. SAS heeft ook in die zaak verzocht om een prejudiciële verwijzing. Het lijkt erop dat de bevoegde Zweedse rechter zich in dit stadium niet over dat verzoek heeft uitgesproken.

Nationaal recht

- 35 In het Deense recht bestaan er geen afzonderlijke bepalingen die de verplichting regelen omtrent te betalen rente over onrechtmatige staatssteun, met inbegrip van steun die de Commissie vervolgens verenigbaar met de interne markt heeft verklaard.
- 36 In het Zweedse recht is § 4 van lag (2013:388) om tillämpning av Europeiska unionens statsstödsregler van toepassing en luidt als volgt:

„4 § Uit het Unierecht volgt dat de persoon die de onrechtmatige steun moet terugbetalen, rente over het steunbedrag betaalt vanaf de datum waarop de steun aan de begunstigde ter beschikking is gesteld tot de datum waarop de steun wordt terugbetaald. Indien de Commissie besluit dat onrechtmatige steun verenigbaar is met de interne markt, volgt uit het Unierecht dat de begunstigde rente over het steunbedrag moet betalen vanaf de datum waarop de steun aan de begunstigde ter beschikking is gesteld tot de datum waarop de Commissie haar besluit ter kennis brengt.

Hoofdstuk V van verordening (EG) nr. 794/2004 van de Commissie van 21 april 2004 tot uitvoering van verordening (EU) 2015/1589 van de Raad tot vaststelling van nadere bepalingen voor de toepassing van artikel 108 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie bevat bepalingen over de vaststelling van het rentepercentage. De bepalingen zijn ook van toepassing wanneer de Commissie geen besluit heeft genomen. Lag (2016:604).”

- 37 Zo lijkt een rentevordering op een begunstigde die onrechtmatige staatssteun heeft ontvangen, naar Zweeds recht te worden berekend overeenkomstig hoofdstuk V van verordening (EG) nr. 794/2004 van de Commissie van 21 april 2004 tot uitvoering van verordening (EG) nr. 659/1999 van de Raad tot vaststelling van nadere bepalingen voor de toepassing van artikel 93 van het EG-Verdrag (PB 2004, L 140, blz. 1, zoals gewijzigd), ongeacht de latere goedkeuring van de staatssteun door de Commissie. Voorts lijkt de verplichting van de begunstigde van de steun om onrechtmatigheidsrente te betalen, beperkt te zijn tot de periode voorafgaand aan het besluit van de Commissie.

Toepasselijk Unierecht

- 38 Artikel 108, lid 3, VWEU is de Unierechtelijke bepaling waarover het in de onderhavige zaak gaat.
- 39 Uit het arrest van het Hof van 12 februari 2008, CELF (C-199/06, EU:C:2008:79; hierna: „arrest in de zaak CELF”), volgt dat het aan de nationale rechterlijke instanties staat om erop toe te zien dat een steunontvanger de onrechtmatigheidsrente terugbetaalt over de steun die is uitbetaald vóór de goedkeuring ervan door de Commissie overeenkomstig artikel 108, lid 3, VWEU. Punt 41 van het arrest luidt als volgt:

„De nationale rechterlijke instanties moeten dus waarborgen dat uit een schending van artikel 88, lid 3, laatste volzin, EG alle consequenties worden getrokken, overeenkomstig hun nationale recht, zowel wat betreft de geldigheid van handelingen tot uitvoering van de steunmaatregelen, als wat betreft de terugvordering van in strijd met deze bepaling verleende financiële steun [...].”

- 40 Voorts heeft de zaak betrekking op de toepassing van de bepalingen van hoofdstuk V van verordening nr. 794/2004. Artikel 9 daarvan bepaalt met betrekking tot de methode voor de vaststelling van het rentepercentage onder andere het volgende:

„1. Tenzij in een bijzondere beschikking of een bijzonder besluit anders is bepaald, is het bij terugvordering van in strijd met artikel 88, lid 3, van het Verdrag verleende staatssteun toe te passen rentepercentage een vóór elk kalenderjaar door de Commissie vastgesteld jaarlijks rentepercentage.

2. Het rentepercentage wordt berekend door de eenjaarlijkse geldmarktrente met 100 basispunt te verhogen. Wanneer die percentages niet beschikbaar zijn, wordt de driemaandelijkse geldmarktrente gebruikt of, bij gebreke daarvan, het rendement van overheidsobligaties.”

- 41 Artikel 11 bepaalt met betrekking tot de methode voor de toepassing van het rentepercentage het volgende:

- „1. Het toepasselijke rentepercentage is het percentage dat van toepassing was op de datum waarop de onrechtmatig verleende steun ter beschikking van de begunstigde is gesteld.
2. Het rentepercentage wordt op samengestelde grondslag toegepast, tot de datum waarop de steun is terugbetaald. Over de rente die betrekking heeft op het voorgaande jaar is in elk volgende jaar rente verschuldigd.
3. Het in lid 1 bedoelde rentepercentage is gedurende de gehele periode, tot het tijdstip van volledige terugbetaling, van toepassing. Wanneer echter meer dan vijf jaar zijn verstreken tussen de datum waarop de onrechtmatig verleende steun de begunstigde ter beschikking is gesteld en het tijdstip waarop de steun volledig is terugbetaald, wordt de rente om de vijf jaar opnieuw berekend, op de grondslag van het ten tijde van de herberekening geldende percentage.”
- 42 Ten slotte luidt punt 81 van de mededeling van de Commissie over de handhaving van de staatssteunregels door de nationale rechterlijke instanties (PB 2021, C 305, blz. 1; hierna: „mededeling inzake de handhaving”):
- „Voor het berekenen van de onrechtmatigheidsrente zijn noch artikel 16, lid 2, van de procedureverordening, noch de artikelen 9 en 11 van verordening (EG) nr. 794/2004 van de Commissie van toepassing op de terugvordering van onrechtmatige steun door een lidstaat bij gebreke van een terugvorderingsbeschikking van de Commissie. Daarom moeten de autoriteiten van de betrokken lidstaat de onrechtmatigheidsrente berekenen overeenkomstig de toepasselijke voorschriften van het nationale recht, op voorwaarde dat twee voorwaarden zijn vervuld. In de eerste plaats moeten die voorschriften het gelijkwaardigheidsbeginsel en het doeltreffendheidsbeginsel in acht nemen (zie deel 2.2) en in de tweede plaats moet de onrechtmatigheidsrente worden berekend tegen een rentepercentage dat ten minste gelijk is aan dat wat zou zijn toegepast indien de begunstigde het bedrag van die steun tijdens die periode op de markt had moeten lenen” (voetnoten weggelaten).

Argumenten van partijen

- 43 Ter ondersteuning van haar primaire verzoek tot vaststelling dat er geen verplichting bestaat om onrechtmatigheidsrente te betalen, voert SAS in essentie aan dat artikel 108, lid 3, VWEU aldus moet worden uitgelegd dat er in de onderhavige situatie voor haar geen enkele verplichting bestaat om onrechtmatigheidsrente te betalen. SAS betoogt ten eerste dat de steun in casu is toegekend na voorafgaande aanmelding bij en goedkeuring door de Commissie overeenkomstig de bewoordingen van artikel 108, lid 3, VWEU. De overwegingen die de opschortingsverplichting rechtvaardigen, zoals door het Hof met name uiteengezet in het arrest in de zaak CELF en in het arrest van 24 november 2020, Viasat Broadcasting UK, C-445/19, EU:C:2020:952 (hierna:

„arrest in de zaak Viasat Broadcasting UK”), zijn niet op dezelfde wijze van toepassing in de onderhavige zaak, waarin de aanmeldingsplicht wel is nagekomen. De procedure overeenkomstig artikel 108, lid 3, VWEU, die aanvankelijk door Denemarken werd gevolgd, kan door latere omstandigheden vervolgens niet „onrechtmatig worden verklaard”.

- 44 Ten tweede stelt SAS dat het ontbreken van een verhogingsmechanisme, dat de nietigverklaring van het besluit van de Commissie rechtvaardigde, geen enkel gevolg heeft gehad in de periode tussen de eerste goedkeuring van de Commissie en haar nieuwe goedkeuring (zie punten 14 en 16 hierboven). SAS betoogt dan ook dat deze omstandigheid geen onbehoorlijk voordeel aan SAS heeft toegekend.
- 45 Ten derde voert SAS aan dat een verplichting om rente te betalen in de onderhavige situatie niet verenigbaar is met de overwegingen die ten grondslag liggen aan artikel 107, lid 3, onder b), VWEU en de tijdelijke kaderregeling op grond waarvan de steun was goedgekeurd. Volgens SAS zou de doelstelling van artikel 108, lid 3, VWEU en van de tijdelijke kaderregeling (met inbegrip van het doel van de specifieke steun aan SAS) aldus ernstig worden ondermijnd en zouden de regels elke doeltreffendheid verliezen indien de begunstigde van de steun na de goedkeuring door de Commissie op grond van die regels zou moeten wachten op het verstrijken van de formele termijn om beroep in te stellen en enige beoordeling van de zaak door de Unierechter. Een dergelijke procedure kan in bepaalde omstandigheden zo lang duren dat het doel van de steun verloren gaat, hetgeen een risico vormt, met name wanneer een concurrent van de begunstigde zou kunnen worden bevoordeeld door simpelweg de toekenning van (verenigbare) steun te vertragen.
- 46 SAS bepleit verder dat zelfs indien deze omstandigheden niet van dien aard zouden zijn dat zij er bij een juiste uitlegging van artikel 108, lid 3, VWEU toe zouden leiden dat er geen sprake is van een verplichting tot betaling van onrechtmatigheidsrente, zij dan op zijn minst uitzonderlijke omstandigheden moeten kunnen vormen die volgens de rechtspraak in de praktijk kunnen leiden tot het tenietgaan van een vordering van onrechtmatigheidsrente (zie onder meer de punten 65 tot en met 68 van het arrest in de zaak CELF). SAS benadrukt derhalve dat de omstandigheden van de zaak (zowel individueel als collectief) impliceren dat het onredelijk en met name in strijd met het evenredigheidsbeginsel, het vertrouwensbeginsel en het legaliteitsbeginsel zou zijn om van SAS betaling van rente te vorderen gedurende de periode van de onrechtmatigheid en dat de omstandigheden bijgevolg als buitengewoon moeten worden beschouwd.
- 47 Ten slotte is SAS van mening dat een vordering van onrechtmatigheidsrente in overeenstemming moet zijn met het Zweedse recht en dat het rentepercentage dat van toepassing is op een vordering van onrechtmatigheidsrente derhalve moet worden vastgesteld overeenkomstig hoofdstuk V van verordening nr. 794/2004. Bijgevolg heeft SAS subsidiair verzocht vast te stellen dat een vordering van onrechtmatigheidsrente niet meer dan 276 693 625 miljoen SEK mag bedragen.

- 48 Het ministerie van Financiën stelt in essentie dat het erkent dat het nog steeds onbepaald is of er in de onderhavige zaak een verplichting tot terugvordering van onrechtmatigheidsrente bestaat, maar dat uit de punten 56 tot en met 69 van het arrest in de zaak CELF volgt dat de verplichting tot betaling van onrechtmatigheidsrente ook geldt voor de periode tussen een besluit van de Commissie waarbij de betrokken steun verenigbaar met de interne markt wordt verklaard en de nietigverklaring van dat besluit door de Unierechter. Wat de berekening van de vordering van onrechtmatigheidsrente betreft, is het ministerie van Financiën ten eerste van mening dat artikel 108, lid 3, VWEU aldus moet worden uitgelegd dat de terugbetaling van de door de Deense autoriteiten uitbetaalde steun enz. aan het Deense recht moet worden onderworpen. Daarbij zou de vaststelling van het rentepercentage voor een vordering van onrechtmatigheidsrente tegen het rentepercentage dat van toepassing is op de terugvordering volgens het ministerie afbreuk doen aan de doeltreffendheid van artikel 108, lid 3, VWEU, aangezien volgens het ministerie uit de rechtspraak van het Hof volgt dat het rentepercentage moet overeenstemmen met de rentevoet waartegen de begunstigde van de steun in staat zou zijn geweest om het steunbedrag op de markt te lenen (marktrente).
- 49 SAS GUC Entity merkt in essentie op dat een vordering tot betaling van onrechtmatigheidsrente, wanneer deze het gevolg is van een technische fout van de Commissie, afbreuk doet aan de rechtszekerheid en de bescherming van concurrente crediteuren waarvoor een herstructurering moet zorgen. De concurrente crediteuren moeten op de goedkeuring van de Commissie kunnen vertrouwen, althans dat relatief kleine juridische tekortkomingen de uitkomst van het herstructureringsproces niet significant in gevaar zullen brengen. Anders zou het nog moeilijker worden om van concurrente crediteuren geaccepteerd te krijgen dat ondernemingen in financiële moeilijkheden door de staat worden „gered”. SAS GUC Entity voegt daaraan toe dat, ook al is er in casu een grondslag om onrechtmatigheidsrente in rekening te brengen, er sprake is van uitzonderlijke omstandigheden in de zin van de rechtspraak van het Hof. Ten slotte betoogt SAS GUC Entity dat een onrechtmatigheidsrente die gebaseerd is op de marktrente onevenredig zou zijn in het licht van de omstandigheden van de COVID-19-pandemie en in strijd is met het doel van de steun.

Achtergrond van de vragen

- 50 Uit artikel 108, lid 3, VWEU volgt dat een lidstaat de Commissie tijdig op de hoogte moet brengen van de invoering van steunmaatregelen, zodat zij haar opmerkingen kan maken. Volgens de derde volzin van deze bepaling mag een steunmaatregel niet tot uitvoering worden gebracht voordat de Commissie dienaangaande een eindbeslissing heeft genomen.
- 51 In zijn arresten in de zaak CELF en in de zaak Viasat Broadcasting UK heeft het Hof met name geoordeeld dat een nationale rechterlijke instantie niet verplicht is de terugvordering te gelasten van steun die in strijd met artikel 108, lid 3, tot

uitvoering is gebracht, indien de Commissie heeft geoordeeld dat de betrokken steun verenigbaar is met de interne markt. Krachtens het Unierecht moet de nationale rechterlijke instantie de steunontvanger echter gelasten onrechtmatigheidsrente te betalen over de periode van onrechtmatigheid.

- 52 Het Hof rechtvaardigt deze conclusie meer bepaald met het feit dat een risico of een sanctie noodzakelijkerwijs verband moet houden met de niet-naleving van artikel 108, lid 3, VWEU, zodat er een stimulans is om het steunvoornemen aan te melden en een besluit over de verenigbaarheid van de steun af te wachten (zie met name punt 23 van het arrest in de zaak Viasat Broadcasting UK). Anders zou de omvang van het toezicht van de Commissie veel minder ver reiken.
- 53 De bestaande rechtspraak lijkt betrekking te hebben op situaties waarin de lidstaat aanvankelijk niet had voldaan aan zijn verplichting om de steun bij de Commissie aan te melden en de goedkeuring ervan af te wachten. In een situatie als in de onderhavige zaak, waarin de steun overeenkomstig de bewoordingen van artikel 108, lid 3, VWEU was aangemeld en pas na goedkeuring door de Commissie ten uitvoer was gelegd, rijst de vraag of er hetzelfde risico bestaat dat bedoeld toezicht afneemt. Derhalve zou kunnen worden betoogd dat de stimulans voor de lidstaten om de aanmeldingsplicht na te leven, kan worden versterkt indien zij ervan verzekerd kunnen zijn dat zij in geval van een latere nietigverklaring van het besluit van de Commissie niet het risico lopen om onderworpen te worden aan een terugvorderingsverplichting met betrekking tot de onrechtmatigheidsrente.
- 54 Uit de punten 56 tot en met 69 van het arrest in de zaak CELF blijkt dat de verplichting van de steunontvanger om onrechtmatigheidsrente te betalen, ook geldt voor de periode tussen een besluit van de Commissie waarbij de betrokken steun verenigbaar met de interne markt wordt verklaard en de nietigverklaring van dat besluit door de Unierechter. Dat arrest betrof echter een situatie waarin de steun aanvankelijk in strijd met de procedure van artikel 108, lid 3, VWEU tot uitvoering was gebracht, en er is reeds tot voorzichtigheid gemaand met betrekking tot de toepassing van de in het arrest in de zaak CELF gekozen oplossing op gevallen die inhoudelijk niet vergelijkbaar zijn (zie dienaangaande de conclusie van advocaat-generaal Kokott in de zaak Régie Networks, C-333/07, EU:C:2008:371, punt 141). In de situatie in de zaak CELF had de lidstaat die de steun had verleend, een aanvankelijke procedurefout gemaakt, die noch door de goedkeuring van de Commissie, noch door het toezicht van het Gerecht kon worden gewijzigd. Derhalve kan het zeer in overeenstemming lijken met de inzonderheid in punt 23 van het arrest in de zaak Viasat Broadcasting UK gehanteerde incentive-logica dat de begunstigde van de steun in die situatie zijn aansprakelijkheid moet blijven dragen in de vorm van een verplichting om onrechtmatigheidsrente te betalen, zelfs indien het Gerecht het besluit van de Commissie nietig verklaard en de Commissie de steun vervolgens opnieuw goedkeurt. In de bij de verwijzende rechter aanhangige zaak is een dergelijke aanvankelijke procedurefout echter niet gemaakt, zodat het moeilijker lijkt te rechtvaardigen dat de Deense Staat en SAS de gevolgen moeten dragen van de

nietigverklaring van het besluit van de Commissie, die het gevolg is van fouten bij de beoordeling van de verenigbaarheid. Bovendien kan de onderhavige periode van de onrechtmatigheidsrente willekeurig lang zijn, gelet op de tijd die nodig is voor de vertaling en de publicatie van een besluit van de Commissie, de beroepstermijn en de (herhaalde) gerechtelijke procedures die tot een definitieve uitspraak leiden, te weten dingen waar de begunstigde niet onmiddellijk invloed op heeft. In die context kan de suggestie dat de begunstigde een schadevordering instelt tegen de Commissie (of de lidstaat) voor de schade die hij stelt te hebben geleden door de betaling van onrechtmatigheidsrente als gevolg van de fouten die de Commissie bij de beoordeling van de verenigbaarheid heeft gemaakt, op het eerste gezicht onrealistisch lijken.

- 55 Daarbij lijkt het Hof zich niet rechtstreeks uit te spreken over de vraag of de verplichting van de lidstaat om onrechtmatigheidsrente te innen, van toepassing is in een situatie waarin de steun bedoeld is om een ernstige verstoring in de economie van een lidstaat op te heffen in de zin van artikel 107, lid 3, onder b), VWEU en waarin het ontbrekende verhogingsmechanisme, dat de nietigverklaring van het oorspronkelijke besluit van de Commissie rechtvaardigde, gedurende de periode van onrechtmatigheid niet was geactiveerd. Dienaangaande moet in gedachte worden gehouden dat de inwerkingtreding van het mechanisme tijdelijk was gekoppeld aan de betaling van de steun en niet aan de datum van de nieuwe goedkeuring.
- 56 SAS, ondersteund door SAS GUC Entity, voert daarnaast ook aan dat er in de onderhavige situatie, waarin i) de procedure van artikel 108, lid 3, VWEU door de lidstaat is nageleefd, ii) het ontbrekende verhogingsmechanisme niet was geactiveerd gedurende de periode van onrechtmatigheid (en dit pas vanaf 26 oktober 2024 mogelijk was, dat wil zeggen na de periode van de onrechtmatigheid), en de steun tot doel heeft een ernstige verstoring in de economie van een lidstaat op te heffen in de zin van artikel 107, lid 3, onder b), VWEU, sprake is van uitzonderlijke omstandigheden die een onrechtmatigheidsrentevordering noodzakelijkerwijs tenietdoen. Derhalve kan worden betoogd dat de bestaande rechtspraak, die het bestaan van een gerechtvaardigd vertrouwen uitsluit wanneer steun in strijd met artikel 108, lid 3, VWEU tot uitvoering is gebracht, met name berust op het feit dat de begunstigde niet van een gerechtvaardigd vertrouwen kan uitgaan wanneer de Commissie niet vooraf op de hoogte is gesteld (zie bijvoorbeeld arrest van 19 maart 2015, OTP Bank/Magyar Állam, C-672/13, EU:C:2015:185, punt 77).
- 57 Wat de berekening van een eventuele onrechtmatigheidsrente betreft, volgt uit punt 41 van het arrest in de zaak CELF dat uit een schending van artikel 108, lid 3, VWEU consequenties moeten worden getrokken „*overeenkomstig [het] nationale recht*”. In een situatie als in de onderhavige zaak, waarin de steun door de Deense Staat aan een Zweedse onderneming is betaald, is het niet duidelijk of dit punt bijzondere eisen stelt ten aanzien van welk recht van welke lidstaat op de vordering van onrechtmatigheidsrente van toepassing zou moeten zijn. Zelfs indien het antwoord op deze vraag zou moeten worden gebaseerd op de

geharmoniseerde regels van verordening (EG) nr. 593/2008 van het Europees Parlement en de Raad inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst (Rome I) (PB 2008, L 177, blz. 6), en op verordening (EG) nr. 864/2007 van het Europees Parlement en de Raad betreffende het recht dat van toepassing is op niet-contractuele verbintenissen (Rome II) (PB 2007, L 199, blz. 40), zijn deze verordeningen niet verbindend voor noch van toepassing op Denemarken (zie overwegingen 46 en 40 van de respectievelijke verordeningen).

- 58 Bovendien heeft het Hof in het arrest van 5 maart 2019, Eesti Pagar (C-349/17, EU:C:2019:172; hierna: „arrest in de zaak Eesti Pagar”, punt 135), geoordeeld dat: *„wat de regels voor de berekening van de rente betreft, volgt uit de in punt 89 van het onderhavige arrest in herinnering gebrachte rechtspraak dat onrechtmatige steun bij gebreke van een Unieregeling ter zake moet worden teruggevorderd overeenkomstig de regels van het toepasselijke nationale recht”*. In het verlengde hiervan stelt SAS dat de algemene, niet-wettelijke rechtskeuzebeginselen waarin het Deense recht voorziet, impliceren dat de vordering aan het Zweedse recht is onderworpen. SAS voert in dit verband een aantal factoren aan die impliceren dat de vordering volgens haar het nauwst verbonden is met het Zweedse recht, waaronder het feit dat de steun is betaald aan een Zweedse vennootschap die genoteerd is aan de belangrijkste effectenbeurs van Stockholm, die onder het Zweedse vennootschapsrecht en de Zweedse financiële regelgeving valt, en dat de overeenkomst inzake de uitgifte van hybride staatsobligaties aan het Zweedse recht is onderworpen, en dat deze obligaties daarbij als instrument onder het Zweedse recht vallen.
- 59 Het ministerie van Financiën betwist dit argument en verwijst daarbij in het bijzonder naar het feit dat het nuttig effect van artikel 108, lid 3, VWEU noodzakelijkerwijs verlangt dat de vordering in casu aan het Deense recht wordt onderworpen. Het ministerie van Financiën stelt onder meer dat er afbreuk zou worden gedaan aan de doeltreffendheid van artikel 108, lid 3, VWEU indien de lidstaat die de steun heeft verleend zijn eigen nationale recht niet kan toepassen met betrekking tot de inning van onrechtmatigheidsrente. Volgens het ministerie van Financiën illustreert de onderhavige zaak dat de lidstaat in een dergelijk geval dreigt te worden geconfronteerd met de verplichting om regels van een andere lidstaat toe te passen, waarbij elk van die regels de vraag van de verenigbaarheid met artikel 108, lid 3, VWEU kan opwerpen. In het geval van internationale begunstigden van steun met grensoverschrijdende activiteiten, inclusief buiten de EU, kan dit een zeer ingewikkelde beoordeling per geval meebrengen, hetgeen er in bepaalde omstandigheden toe kan leiden dat de terugvordering aan de wetgeving van een derde land wordt onderworpen.
- 60 De Københavns Byret acht het noodzakelijk dat wordt verduidelijkt of artikel 108, lid 3, VWEU, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, zich ertegen verzet dat een lidstaat verplicht is het recht van een andere lidstaat toe te passen wanneer hij de terugvordering van onrechtmatige steun en de inning van onrechtmatigheidsrente gelast en, meer in het algemeen, hoe de verplichtingen die krachtens deze bepaling en dit beginsel op de lidstaten rusten, van invloed zijn op

de vraag welk recht van welke lidstaat van toepassing is, alvorens uitspraak te doen over wat zou kunnen voortvloeien uit de in het Deense recht vervatte algemene, niet wettelijk vastgelegde collusiebeginselen.

- 61 Ten slotte wordt in het geding tussen partijen ook om een oordeel verzocht over de rentevoet die moet worden toegepast bij de berekening van een vordering van onrechtmatigheidsrente. Indien de terugvordering en dus de rentevordering aan het Deense recht zijn onderworpen, bij gebreke van bepalingen van nationaal recht die voorzien in een verplichting tot betaling van rente over onrechtmatige staatssteun, dan zijn de minimumverplichtingen overeenkomstig artikel 108, lid 3, VWEU, zoals uitgelegd in het arrest in de zaak CELF, van toepassing. Indien de vordering onder het Zweedse recht valt, dan zijn partijen het erover eens dat § 4 van lag (2013:388) om tillämpning av Europeiska unionens statsstödsregler van toepassing is, op grond waarvan de rentevoet voor een vordering van onrechtmatigheidsrente wordt vastgesteld overeenkomstig hoofdstuk V van verordening nr. 794/2004. Deze verordening, die is vastgesteld vóór het arrest in de zaak CELF, stelt een rentepercentage vast voor de terugvordering van staatssteun die in strijd met artikel 108, lid 3, VWEU is verleend, in de regel in de vorm van een jaarlijks rentepercentage. De in deze verordening beschreven methode voor de vaststelling van de rentepercentages lijkt voor het merendeel te leiden tot lagere rentevoeten dan die op de markt zouden kunnen worden verkregen. SAS voert aan dat er geen rechtvaardiging is voor een rente over de steun, die na de voorafgaande aanmelding bij de Commissie en de goedkeuring ervan door de Commissie is uitbetaald, bij een latere nietigverklaring van die goedkeuring aanzienlijk hoger is dan de rente over onrechtmatige (en met de interne markt onverenigbare) steun. Volgens SAS zou de toepassing van een uniforme rentevoet ook de rechtszekerheid en de voorspelbaarheid kunnen vergroten en kunnen bijdragen tot een effectievere handhaving.
- 62 Uit onder andere punt 141 van het arrest in de zaak Eesti Pagar volgt echter dat in een situatie waarin de lidstaat onrechtmatige steun, vermeerderd met rente, ambtshalve moet terugvorderen, artikel 108, lid 3, VWEU vereist dat rente wordt betaald tegen een rentevoet die gelijk is aan het tarief dat zou zijn toegepast indien de begunstigde het bedrag van de betrokken steun in die periode op de markt had moeten lenen. Zo preciseert punt 81 van de mededeling inzake de handhaving dat de autoriteiten van de lidstaat bij de vaststelling van het rentepercentage het gelijkwaardigheidsbeginsel en het doeltreffendheidsbeginsel in acht moeten nemen. Dit betekent met name dat de rentevoet „*moet worden berekend tegen een rentepercentage dat ten minste gelijk is aan wat zou zijn toegepast indien de begunstigde het bedrag van die steun tijdens die periode op de markt had moeten lenen*”.
- 63 De Københavns Byret acht het derhalve ook noodzakelijk te verduidelijken of artikel 108, lid 3, VWEU specifieke eisen stelt aan de berekening van de rentevoet, en of het in casu bijvoorbeeld verenigbaar is met deze bepaling om de rentevoet te berekenen overeenkomstig de bepalingen van verordening nr. 794/2004.

BESCHIKKING:

Gelet op het voorgaande wordt het Hof verzocht om een prejudiciële beslissing over de volgende vragen:

- (1) Is de verplichting tot betaling van onrechtmatigheidsrente, zoals die onder meer voortvloeit uit het arrest van 12 februari 2008, CELF (C-199/06, EU:C:2008:79), van toepassing in een situatie als die in het hoofdgeding, gelet op het feit dat:
 - a. de in artikel 108, lid 3, VWEU neergelegde verplichting tot voorafgaande aanmelding is nagekomen door de lidstaat die de steun heeft verleend en de betaling van de verenigbare steun heeft plaatsgevonden na goedkeuring door de Commissie, voor zover de onrechtmatigheid van de steun voortvloeide uit het feit dat deze goedkeuring later door het Gerecht nietig is verklaard en de steun vervolgens door de Commissie opnieuw is goedgekeurd, waarna deze nieuwe goedkeuring opnieuw wordt betwist bij het Gerecht, waar de zaak thans aanhangig is;
 - b. het gebrek in het eerdere besluit van de Commissie dat de nietigverklaring van dat besluit door het Gerecht rechtvaardigde (in casu het ontbreken van een verhogingsmechanisme), geen gevolgen heeft gehad gedurende de periode van onrechtmatigheid, aangezien de inwerkingtreding van het verhogingsmechanisme tijdelijk was gekoppeld aan de betaling van de steun en niet aan de vaststelling van de nieuwe goedkeuring door de Commissie; en
 - c. de doelstelling van de steun om een verstoring in de economie van een lidstaat op te heffen in de zin van artikel 107, lid 3, onder b), VWEU, in gevaar kan worden gebracht indien de steun pas kan worden toegekend nadat de rechterlijke toetsing van het besluit van de Commissie is afgerond?
- (2) Indien de in de eerste vraag genoemde verplichting tot betaling van rente in beginsel bestaat, kan een situatie als die in de onderhavige zaak dan een uitzonderlijke omstandigheid vormen die een beperking van de verplichting van de begunstigde van de steun tot betaling van onrechtmatigheidsrente kan rechtvaardigen?
- (3) Verzet artikel 108, lid 3, VWEU, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, zich ertegen dat een lidstaat die steun heeft verleend het recht van een andere lidstaat toepast, ook in een situatie als die in de onderhavige zaak, waarin hij de terugvordering van onrechtmatige steun moet gelasten, met inbegrip van de inning van onrechtmatigheidsrente? Welke invloed hebben de verplichtingen van de lidstaten overeenkomstig artikel 108, lid 3, VWEU, gelezen in

samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, op de vraag welk recht van welke lidstaat moet worden toegepast bij de terugvordering van de steun en bij de berekening van de onrechtmatigheidsrente?

- (4) Moet artikel 108, lid 3, VWEU, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, aldus worden uitgelegd dat het zich ertegen verzet dat een lidstaat de rentevoet voor een vordering van onrechtmatigheidsrente vaststelt overeenkomstig hoofdstuk V van verordening (EG) nr. 794/2004 van de Commissie van 21 april 2004, zoals gewijzigd?